

Om retsforfølgning af insekter og andre skadedyr

S. L. TUXEN

Tuxen, S. L.: On processes carried on against insects and other pests.
Ent. Meddr 48: 105-115. Copenhagen, Denmark 1981. ISSN 0013-8851.

An account is given of some of the remarkable processes, clerical or profane, which were carried on against animals, especially against insects, in older time culminating in the 15th to 17th century. Also the way of thinking of those days' people and the reason for their actions are outlined.

S. L. Tuxen, Zoologisk Museum, Universitetsparken 15, DK-2100 København Ø.

»Niels Nielsen af Helverskov, Dommer på Als grandestævne og Lars Styrmand i Als, Skriver kundgør vitterligt, at år efter Kristi fødsel 1711 onsdagen den 19. august på menige Als bymænds og bosidderes vegne er fremstanden velagte Kristen Tømmermand af Als og fremstillede tvende kaldsmænd, navnlig [det vil sige ved navn] Ole Kristensen og Kristen Larsen, begge af Als, som vedstod ved ed og oprakte fingre efter loven, at de idag 8 dage [dvs. for 8 dage siden] her i rette stævne nogle skadelige dyr, navnlig [ved navn] rotter og mus, efter en skriftlig memorial, lydende ord efter andet, som følger: Menige Als bymænd og bosiddere, gårdmænd og husmænd, såvel som inderster giver Eder rotter, jordrotter, vandrotter og mus, store og små, ingen undtagne, så mange som findes inden vort markeskel og i denne mark, grund og ejendom, såvel de her findes udi byen, lovlig kald og varsel til idag 8 dage [dvs. om 8 dage], som er 19. august, klokken 10 slet formiddag at møde for os udi rette på Als grandestævne for klage og vidner at påhøre, spørgsmål at tilsvare, alt angående den ulovlige og ubodelige skade, som I os på vort korn, ager, eng og græsbund gjort og opskåret har, iligemåde stævnes Eder vidnespersoner til samme tid og sted at møde for Eders klage og vidnesbyrd at aflægge udi samme sag, . . . endnu stævnes Eder ovenmeldte rotter og mus alle samtlige til idag 14 dage, som er den 26. august, for dom at lide . . . Og blev så af retens middel 3 gange påberåbt, om nogen på forbemeldte indstævne skadelige dyrs vegne imod samme stævning havde noget at svare, hvortil ingen lod sig indfinde«.

Dommen blev »at de måtte lide og undgælde og bortrømme af deres egn, marker og eng, by og grænser og ej lade dem findes der mere og henvises i havet . . . inden 15 dages forløb. Det til bekræftelse under min forsegling. Datum ut supra [dvs. 26. august]. Niels Nielsen«. »Jens Ufødt i Als var vel beskikket til prokurator for rotterne, fordi han ejede ingen levende kreaturer, men han er ikke indført i dommen«. »Sener fandt fiskerne, når de drog deres bundgarn, at der på stegene [pælene] sad mange døde rotter, som således var druknede i havet«.

Således fortæller Kristen Sørensen Testrup, der selv har oplevet det, at bønderne i Als ved Mariager fjord bar sig ad i 1711 og med et gunstigt resultat.

Nu var det jo ikke rotter og mus, denne artikel skulle handle om; men for at forstå fremgangsmåden over for insekter er det vigtigt at kende den tankegang, der ligger til grund. I sin oprindeligste form er det nok den, at dyret er ansvarlig for sine handlinger. Det læser vi allerede i 2. Mosebog (Exodus) kap. 21, hvor Herren giver jøderne love. I vers 28 hedder det »Og dersom en okse stanger enten en mand eller en kvinde, så at de dør, da skal oxen stenes og dens kød skal ikke spises, men oksens ejermand skal være straffri«. Altså al skyld lægges på oxen, som straffes; dyret er ansvarligt. Men det betyder ikke, at dyrene her har en udødelig sjæl. I gammeltestamentlig tankegang er hvert dyr en sjæl i sig selv, omend denne navnlig sidder i blodet, som mennesket derfor ikke må nyde. Men sjælen dør med legemet. Det er jo noget ganske andet end grækernes opfattelse, hvor dyrene enten er uden

Fig. 1. Lausannes biskop udtaler forbandelsen over oldenborrelarverne. Gammelt stik gengivet efter Bodenheimer 1928.

sjæl, psykiske, apsychon, eller aphonon, uden tale; talen var menneskets adskillelse fra dyrene. Eller hvis de ansås for at have en sjæl, så er den i hvert fald ikke udødelig. Heller ikke filosofen Descartes vil tildele dyrene en udødelig sjæl; om de dømmende præster eller lægdommere i dyreprocesserne derimod har reflekteret over dette er ikke til at se. Østrigeren v. Amira (1891) har skrevet en meget skarpsindig analyse af spørgsmålet dyrestraf, proces mod dyr og eks-kommunikation af dyr, som jeg skal komme lidt ind på senere. Men først skal jeg give nogle eksempler på processer i forbindelse med insekter.

Mod oldenborrelarver, 1478

I 1478 (ikke 1497, som Schenkling-Prévôt (1897) skriver; 1478 skriver Hottinger (1557), som jeg også oversætter, frit, efter) var der i Lausannes bispedømme et stor angreb af oldenborrelarver,

som på tysk hedder Engerling, hos Hottinger Inger og hos ham på latin Bruchus. Han skriver (hans egne ord er på latin, men stævningerne er på tysk og adskilt fra hans egne ord ved en tankestreg):

»I 1478 foranstaltede Bernhardus Schmid, præst i Bern, på opfordring af Lausannes biskop, et drama mod de insekter (bruchus), som angreb markerne ved Bern. Efter Schilling, en udgivet forfatter, lyder historien forkortet således: Efter at have opgjort skadens omfang ikke blot på Bernermarken men overalt deromkring fremsatte Bernhardus af fuldt hjerte sin bekymring for Berns magistrat. Det syntes ham umagen værd at rådspørge Lausannes biskop om et middel mod dette onde. Denne gav ham i mandat at bortvende disse skadegørende bruchi og befale dem at søge et andet sted, hvor de kan opholde sig uden at gøre skade. Hvis han syntes, proskriptionen ikke skulle gælde andre dyr, skulle

han forelægge årsagen for biskoppen. Hvis nogen måtte ønske at påtage sig et forsvar for dem, skal der indrømmes ham seks dages udsættelse, hvorefter sagen skal føres. Præsten skal 1. marts, efter at have afholdt messe, stævne dem til kirkegården og i nærvær af kirkens klereci forvise dem fra agre og enge ud på den ugæstfri hede. Og hvis de vægrer sig, skal de over for biskoppen på en fastsat dag anføre årsagen dertil. Hvis ikke, skal biskoppen efter lovens forskrifter forbande dem (exsecratio) og forberede dem til syndernes forladelse med følgende ordrette formulær. –

»Du ufornuftige ufuldkomne dyr kaldet Inger; jeg kalder Dig ufuldkommen, fordi Din slægt ikke var med i Noahs ark under Syndfloden. Nu har Du og Dine anrettet stor skade på jorden og lavet betydeligt afbræk i menneskenes og de ufornuftige dyrs [dvs. husdyrenes] ernæring. Og for at I nu ikke mere skal gøre skade, så har min nådige herre og biskop til Lausanne beordret mig til i hans navn at formane Jer til at forsvinde eller afstå fra at gøre skade. Og derfor i hans og den hellige trefoldigheds navn [osv., osv.] formaner jeg jer til inden seks dage at forsvinde, alle og enhver, fra alle enge, agre, haver, marker, træer, urter og fra alle steder, hvor der vokser og gror næring for mennesker og dyr, og at forføje Jer til et sted, hvor I ikke kan gøre skade, hemmeligt eller åbenlyst. Men hvis det er så, at I ikke vil følge dette bud eller mener at have årsag til ikke at gøre det, så stævner jeg Jer til den 6. dag fra nu kl. 1 eftermiddag at møde på Wiflisburg og forsvare Jer for min nådige herre, som derefter vil handle imod Jer, som det sig bør efter rettens form. Kære børn [til menigheden], knæl og bed 3 pater noster til den hellige trefoldighed om dens nåde til at blive af med disse Inger. –

»Var det nu nogen succes? Ingenlunde. Da nu dette var blevet forkyndt af præsten så man intet tegn til at noget dyr var flygtet, så at den almægtige Gud har villet vise os sin barmhjertighed med denne plage for vore synders skyld, at vi skulle forbedres. Forfatteren skriver, at bispen også selv udtalte sig mod bruchos fordi han anså præstens ord for at være noget vås, men også uden resultat. –

»Derpå forhørte de åndelige fædre de klagen- de og forsvarende partier efter nøje overholdelse af retsreglerne, og efter flittig overvejelse af omstændighederne fældede biskoppen en dom, der bl. a. indeholdt følgende ord: Efter de skriftklo- ges råd har vi dømt, at klagerne mod de skændi-

ge orme og Inger, som er meget skadelige for urter, græs, korn og andre ting, skal have gyldig- hed og at dyrene skal anklages ved deres beskyt- ter Johannes Perroderi (født i Freiburg, skal ha- ve været en løs og upålidelig fyr, men nu for- længst død). Og derfor så byder vi dem og forvi- ser dem ved Faderen, Sønnen og den hellige Ånd, at de uden ophør skal vende sig fra alle marker, jorder, agre og frugter; og således er- klærer jeg Jer for forbandet og bandlyst for den almægtige Gud, og hvor I end vender Jer skal I dagligt aftage og kun det blive tilovers, som kan være mennesker til nytte. –

»Således dømte biskoppen for øvrigheden; Bruchi, følgende deres naturlige instinkt, ville ikke bevæge sig fra hvor de var«.

Således ender historikeren Hottinger sin frem- stilling med mere end tydelig skepsis.

Forøvrigt betyder perrodo jeg gennemgnaver, så der skjuler sig måske et ordspil i »beskytte- rens« navn.

Mod »grønne larver«, 1587

Det ser jo ud som om der har været fortalere for oldenborrelarverne her, men et andet eksempel viser både anklager og forsvarer, replik og duplik. Det drejer sig om et angreb af »grønne larver« på vinbjergene ved St. Julien i det fran- ske Savoyen i 1587. Denne beretning har jeg kun fra Schenkling-Prévôt (1897), uden kildeangivel- se. Den er endnu længere end den forrige; men da vi nu kender ordvalget og tonefaldet kan jeg gøre den kortere af. Hvad de grønne larver var, ved jeg ikke; men man forsøgte først at komme dem til livs ved bønner og processioner og opfor- dringer til bønderne til at betale rettidigt tiende til Kirken. Da det ikke hjalp, gik man juridisk til værks, hvorved alle kneb kunne bruges. Ankla- geren sammenlignede larvernes ødelæggelser med det kalydoniske vildsvins (som Artemis slap løs og Meleagros nedlagde) og skildrede den kommende hungersnød. Men forsvareren men- te, man kunne ikke føre proces mod dyr, som var umælende og derfor ikke kunne forsvare sig, og ufornuftige og derfor ikke kunne begå mis- gerninger og ej heller synde. En forbandelse eller ekskommunikation var unyttig, da dyrene ikke gik i kirke og ikke havde nogen udødelig sjæl. Men desuden var de uskyldige, for Gud havde pålagt dem at formere sig, og det kunne de ikke gøre uden næring. Og hvordan straffe dem? Ro- merretten kan ikke bruges, ej heller den kanoni- ske ret eller folkeretten, kun naturretten, og den

har de ikke forbrudt sig imod. Desuden har Gud udsendt dem for at tugte menneskene, så man altså sætter sig op imod Gud ved at straffe dem. Hertil fremhævede anklageren, at Gud havde sat mennesket over alle dyr, idet han til Noah sagde (1. Mosebog 9, 2–3): »Alt som bevæger sig på jorden, ja indtil alle havets fisk, i Eders hænder er de givne; alt hvad der bevæger sig og alt som lever skal være Jer til spise«. Desuden kunne den kanoniske ret godt bruges, fordi det jo var Gud der havde skabt dyrene; desuden havde hellige mænd ofte lyst dem i band. Biskoppens prokurator greb ind og sagde, at Gud nok havde sendt dyrene for at tugte menneskene, men Gud var også kærlighed; og da nu de plagede mennesker bad om tilgivelse for deres synder, så burde dommeren dømme dyrene til at ophøre med at gøre skade og menneskene til at angre og bede. Og dette gjorde dommeren i følgende dom: I den hellige trefoldigheds navn formaner vi disse insekter skriftligt til inden een dag at forlade denne egn. I modsat fald forbander vi dem og lyser dem i Kirkens band, idet vi samtidig formaner borgerne til at gøre gode gerninger, ikke synde, og betale tiende uforkortet. I faderens, sønnens og den hellige ånds navn. Amen.

Ekskommunikation

Her er nu indført begrebet ekskommunikation, hvilket ordret betyder udelukkelse fra samfundet. Det drejede sig først og fremmest om det kirkelige samfund og var en hård straf: tab af rettigheder som at høre messe, gå til alters, få kristelig begravelse osv. Det er jo nok ikke noget insekterne ville tage så tungt, men ikke desmindre er ekskommunikationen brugt ikke helt sjældent af Kirkens folk både imod dem og imod andre dyr. Allerede i 1121 udslyngede den hellige Bernhard en bandstråle (*excommunico eas*) imod de fluer (v. Amira (1891) skriver myg), der generede hans tilhørere i kirken i Foigny ved Lalon i Frankrig. I 1200-tallet forviste Lausannes biskop alle ål fra Genfersøen ved hvad der snart kaldes malediktion (forbandelse), snart ekskommunikation, hos Malleolus (1588) endog eksorcisme, uddrivelse af den Onde. I 1559 lyste en præst i Dresden spurvene i kirken i band, fordi de distraherede hans tilhørere. Det var endog en protestantisk præst; ellers forekommer de fleste tilfælde af ekskommunikation inden for den katolske kirke.

Chasseneus, 1531

I 1500-årene begyndte man dog at gøre sig sine tanker om hele denne procedure. Var den nogen nytte til? Ja, derom spurgte man ikke, men var det juridisk korrekt og var det ikke blasfemi og overtro (*superstitio*)? Den omstændeligste, omend ikke den første, gennemgang af spørgsmålet skyldes den store franske jurist Bartholomeus de Chasseneus eller Chassaneux, der levede fra 1480 til 1542 og i 1531 udgav en foliant med titlen »*Consilia, responsorum et consiliorum opus*«, gode råd og overvejelser ved rettergangen. Hans første *consilium* vedrører spørgsmålet om ekskommunikation af insekter.

»Burgunderne har blandt andre provinser en meget frugtbar en de kalder *Belna*; den vrimler af en mængde dyr, der er større end fluer, af folket kaldet *hurebers*, som er forbavsende at møde og gør umådelig skade. Beboerne, som er skræmt heraf og ønsker at man kunne komme dem til hjælp med et godt middel, plejer i så fald at søge tilflugt hos os *Haeduere*, der så at sige er ledere af Burgund, med indtrængende bønner: fra *Haeduernes* bispesæde bør der udstedes officiel ordre til dyrene om enten at forsvinde fra det omtalte sted, hvor de gør skade, eller ophøre med at gøre skade. Hvis de ikke adlyder dette, skal de forbandes med *anathematisationens* lænke eller med evig malediktion. Når beboerne ansøger om sligt, plejer vi *Haeduere* straks at befale at det bliver udført; men om dette er rigtigt og retfærdigt, og på hvilken måde det kan gøres, må undersøges. Og for at løse den forelagte tvivl har jeg ment at måtte overveje fem ting.

For det første nemlig (for at jeg ikke skal synes at tale med folkene), hvad disse vore dyr hedder på latin.

For det andet nemlig, om disse dyr kan indstævnes.

For det tredje, om de kan indstævnes ved prokuratorer. Og hvis de bliver stævnet personligt, om de kan lade sig repræsentere ved prokuratorer, som den indstævrende domstol fastsætter.

For det fjerde, hvem er deres kompetente dommer, verdslig eller kirkelig. Og hvordan procedere imod dem og hvordan afsige dom.

For det femte, om det skal være *anathema* eller *maledictio*.

Og når disse fem ting er diskuteret og afklaret vil jeg komme til hovedspørgsmålet, om der kan udstedes befaling til dem om at forsvinde fra det sted, hvor de gør skade eller ophøre dermed, under straf af *anathematisation* eller evig maledik-

Fig. 2. Forsiden af Bartholomeus de Chasseneus' bog fra 1531 med juridiske råd. Forfatteren selv er afbildet på titelbladet.

tion. Og skønt der hidtil aldrig har været nogen tvivl, har jeg dog ment at måtte gøre mig disse overvejelser, for ikke at tage fejl. Det vil sige, om

vi ikke har antaget noget ukendt for kendt og uden videre taget det for givet.

Om disse fem spørgsmål udbreder han sig nu i

Consiliorū opus / seu si mauiis

Responforum / consultiōibz imprimis vniuersisq; studiorum
Legalium et forensium causarum candidatis. hoc vnum vel
maxime conciliandum: a Spectabili consultiſſimoq; huma-
norum Iurium Doctore. D. Bartholomeo de Chasseneo
Meduane apud Burgundiones Prefecture Regio aduocato
strenuissimō, summa fide, pariq; diligētia elaboratum, rerum
etiam varietate insignitum, et tamē felicibus auspicijs ad com-
munem ciuilibz discipline vtilitatem emissum.

- 1 **B**estiole segetes et vineas rodentes an vocentur locustæ, et quid sit locusta.
- 2 **P**recipuum remedium abigendi locustas, est decimas soluere.
- 3 **E**ruca quid sit, et quomodo fugatur.
- 4 **E**ruca herba, stimulus venens est.
- 5 **B**urchus, frugibus et viuis maxime infestus, quid sit.
- 6 **S**carabeorum generis, et remedium contra illos.
- 7 **L**uoluo? vermis, et herbarz de ratione liberāditivē a tali peste.

Christi ergo noie sic iuocato

Consilium primum.

Quod tractatus iure dici potest, propter multiplicem et recon-
ditā doctrinam, vbi luculenter et accurate tractatur questio il-
la, De excommunicatione animalium insectoꝝum.

Burgūdiones iter alias

Burgūdiones partes quādam habet fertilissi-
mā, quā, Bēlnā nuncupāte: ea vtp̄ plurimū animā-
lib? muscis grossioribus abundat, vulgo nuncu-
patis hurebers / mirū in modum viuis officien-
tibz, et maximū dāni afferentibz. Quibz terrā regio, cupiēs de
remedio debito sibi subueniri deberet, ad nos Meduos illi? nfe
Burgūdie pene principes recurrere solet, insāter pretēdo predi-
cis, aialibus preceptū fieri debere per officialē sedis episcopas
lis dēduen. vt a loco predicto in quo dāniū dant se absentent /
aut amplius non noccant. Cui si non paruerint, anathematiza-
tionis vinculo / seu maledictionis perpetue maledictū. Quod
quos hęc petuntur, statim solent nostri Bēdui hęc executioni
demā dare / sed an recte et de iure, quomōdō fieri possit vidēdū est.
¶ **P**ro excommunicatione presentis dubitationis quicq; mihi p̄-
supponēda cēsiui. ¶ **P**rimū videlicet (ne cū popularibz loqui
videar) quomodo hęc nra aialia lingua, latina vocari debeāt.
¶ **S**ecundū videlicet, nūquid hęc nostra animalia citari possint.
¶ **T**ertiū, vtrū possint citari per procuratores, et hī sint citata per
sonaliter: nunquid, possint per procuratores a iudice ea citari
et constitutos comparere. ¶ **Q**uartū, quis sit eorum iudex cō-
petēs, an laicus an ecclesiasticus. Et de modo procedendi in ea
et sententiandi. ¶ **Q**uintū, quid sit anathema, et maledictio.
¶ **E**t his quinq; discussis et enucleatis, veniam ad principale
questum, nunquid possit eis fieri preceptum q̄ se absentent a
loco in quo dāniū dant, aut a dāniū inferendo cessent, et
hoc sub pena anathematizationis, et perpetue maledictionis.
Et licet de his tēporibus est iuris nulla vñ q̄ fuerit dubitatio,
illa tamen mihi p̄supponēda cēsiui, ne in vitium / Ob. d. d.
L. i. l. i. off. in genere naturali et honesto vitandum existimauit
incidere videar. Quod est, ne incognita pro cognitis habeam?
hisq; temere assentiamus. ¶ **S**ed cum multa ignorantur donec
veniat deus qui illuminat abscondita, et qui non solum profun-
da reuelat et abscondita, qui et nouit in tenebris constituta, et
lux cō eo est. Daniel. ii. Veritatis sue virtutis magnitudine res
penitus desperatas donat, et confirmat. Iuxta dictū Iulianū
in. l. i. C. de vete. iure enucleā. Ad ipsam igitur summū deum
pro enucleatōe in hoc passu mihi abōditōrū recurrēdū cēsiui.
Iuxta ergo dictū diuī Boetij seuerini illū inuocabim?, dicēdo.
¶ **D** qui perpetua mundum ratione gubernas,
Da pater augustam iuris pertingere mentem,
Da legem lustrare decus, da luce reperta,
Difficile vero sensu dissoluere nodos.

Scutiēdum im-

Scutiēdum im-
primis venit (vt vnde egressi su-
mus / redēam?) de noie nroī aia-
liū. ¶ **E**t ad primū trāscū facio in
quo mihi videtur animalia nostra
appellari posse (vt sapientes im-
peratores Dio. et Macri. appella-
uer) locuste edaces. Ita text? in. l.
excepto. C. locuti. de quibz memi-
nit text?, et post ēi Aristō. ibi. i. c.
reuertimini. xvi. q. i. quas vocat deuorātes. de quibz etiā memo-
rat Etodi. c. capit. Prouer. xxx. Et Malachie. ii. Sunt enim
vermes et limo terre origine sumētes, q̄ sua edacitate fruct? deu-
uastāt. Et dicit Plin? lib. xi. naturalis histo. c. xxx. Hęc parūt
in terra demisso spine caule, oua cōdensa autūni tempore: ea du-
rant hyeme sub terra. Subsequenti anno exiit veris emittunt
paruas, nigritēs, et sine cruribus, pennisq; reptātes. Itaq; ver-
mis quis intereūt oua, scico vere maui? prouentus? aut duplicē
earum feti. geminūq; exitum tradunt. Argiliarum exitū pa-
rere, deinde ad camis ortum obire, et alias renasci: quidā arcturi
occafus renasci: mox matres cum pepererint, certum est, vermi-
culo statim circa fauces innascēte, qui eas strangulat: eodē tem-
pore mares obeunt, tam fruola ratione morientes, serpētē cū
libit necant singule, faucibus eius apprehensis modicus. Ad
nascunt nri in plams et rimoſis locis. In India trū pedū lōgī
rudinis esse tradūtur, cruribus et femoribus serrarum vsum p̄-
bentes cū inarnerint. Et trū alius earum obitas, vtrū per eūdē,
vbi multa alia dicit, que nunc omitto. Et vtrū nunc hęc nostra
animalia possint dici huius nature, licet tamē similis quasi na-
ture videantur: eo tamen quia de natura ilarum locustarum est
more reptantium haurire recto meatu si nō sit metus comibus
ad latera porrectis, pauide vero hīdem erectis in latera proce-
dere, et inter se comibz dimicare, vt refert Aristoteles in lib. viii.
c. hī. de natura animalium. et Plin. lib. ix. c. xxx. quod non est in
nostris animalibus, ideo hoc nomine, licet imperatores appella-
uerint, ea nominanda non dicemus. Et dicit Plin? in. c. i. ex-
tra de fofo compe. q̄ iste locuste non habent regē. vnde et dicitur
Prouer. xxx. Regem locusta nō habet, et egreditur vniuersa per
turmas suas. Et iste locuste sunt de animalibus, que hyeme la-
tent, et que fenectate angustis, quo reuocatione tergoꝝ emant:
vt vult Aristoteles de natu. anima. viii. c. xxi. et Plin. li. ix. c. xxx.
Et de istis locustis et earum partus tempore, ponit Aristoteles
in libro de natura animalium lib. v. c. xvii. Et de coitu et partu
ipsarum ponit li. v. in. c. xxvii. ¶ **R**emedium vero cōtra istas
locustas vnum est precipuum, videlicet soluere decimas: quoniā
vt habet originaliter Malachie. ii. Et in. d. c. reuertimini. xvi.
q. i. decus increpare promisit locustas pro homie, si solueret deci-
mas. ¶ **S**ed quia inuenio et alia animalia huius nature, aut
quasi similis, vtribus officientia seu fructibus terre. Vidēdum
est nunquid hęc nra animalia possint illis nominibus vocari.

- 1 **I**nuenio scz quoddam animal quod vocatur Eruca, et est ver-
mis qui in terra nascitur, vt dicit quod. in. d. c. reuertimini. et est pu-
sillus vermis, dictus eruca ab erodēdo, et in hoc differt a locusta,
quia locusta habet alas, eruca vero non habet alas: dicit Aris-
toteles lib. v. de natura animalium. c. xix. q̄ eruce nascuntur in
aluais: subiungit etiam q̄ omnia genera insectoꝝum gignitur
aut ex generibus eisdē, aut sua sponte, aut ex roze, aut ex fimo,
aut ex putredine et excrementis. P̄apiliones vero ex erucis, eru-
ce ex folijs virentibus. Sed eo quia nostra animalia, vulgariter
hurebers appellata, habēt alas, quod nō habēt eruce, ideo hoc
nomine eruca non nuncupabuntur. ¶ **R**emedium vero cōtra
erucas est vīfo virem ambūm. et dicit Plin. lib. xix. naturalis hī-
sto. c. v. vbi contra erucas nascēdas et iam natas ponit remēdia,
sed vnum inter alia mirabile reperio per Plin. lib. xvii. naturā-
lis hīsto. c. v. videlicet q̄ contra erucas p̄natim amburi arbo
Et ij

Fig. 3. Side 2 i Chasseneus' bog, hvor han filosoferer over berettigelsen af at ekskommunikere insekter (se linie 3 under Consilium primum).

talrige punkter over 17 to-spaltede dobbeltsider med mange citater for og imod, bl. a. fra Plinius og Aristoteles. Konklusionerne er meget juridiske, som f. eks. følgende løsning på spørgsmål 2: »Således foreslås det nu, eftersom den stævning der gøres skal gøres helt og fuldt, at der skal ske en befaling til de omtalte dyr om ikke mere at gøre skade, og således at fremtidige onder undgås; skønt dette ikke ville være tilladt efter loven til anden tid, så skal det dog i vores tilfælde være tilladt og lovligt: og efter denne specielle lov kan de stævnes«. Det er jo fremragende juristeri, og den endelige konklusion er da, at da markens frugter er skabt for mennesket er det berettiget at beskytte dem på den omtalte måde. Det for os vigtige spørgsmål 1: hvad hurebers er, belyses i 7 punkter, hvis overskrifter er som følger, men som hvert belyses vidt og bredt.

»1. Kan de små dyr, der begnaver korn og vinstokke, kaldes locuster, og hvad er en locusta.

2. Et godt middel til at fordrive locuster er at betale tiende.

3. Hvad er eruca, og hvordan de drives bort.

4. Eruca er [også] en plante der stimulerer kønsdriften.

5. Bruchus, som er særdeles skadelig for afgrøder og druer, hvad er det.

6. Scarabæernes slægter, og et middel mod dem.

7. Convolvulus er en orm [en viklerlarve] og en plante«.

Det er jo ikke meget oplysende. Berriat-Saint-Prix (1829), der bl. a. har talt med Latreille, kommer til det resultat, at det har været snudebiller, becmares, hvad der jo heller ikke er meget sandsynligt. Burgund er det nuværende Beaune i Sydøstfrankrig, og Haeduerne et folkeslag, som Caesar bekæmpede; men hvorfor de »så at sige er ledere af Burgund« ved jeg ikke. Chasseneus sætter selv (p. 8a) det græske anáthema lig eks-kommunikation »cum solennitate«.

Forøvrigt har man formodet (se Berriat-Saint-Prix, 1829 og Stephan Jørgensen, 1834), at Chasseneus selv har været forsvarer for rotterne i en sådan sag fra Autun i begyndelsen af 1500-årene, og at han fik forlænget proceduren væsentligt ved først at hævde, at stævningen ikke havde været givet i alle hans klienters landsbyer; man udsatte sagen og oplæste stævningen videnom. Men nu turde rotterne ikke komme, fordi katte- ne havde hørt om sagen og passede dem op på deres vandring til stævnepladsen. Til sidst påberåbte han sig rettens menneskelige følelser! Således fortæller Stephan Jørgensen, men det passer

ikke ganske med Chasseneus' øvrige samvittighedsfulde indstilling. Men selvfølgelig: han var jo jurist.

Malleolus, 1497

Også Züricher-teologen Felix Hemmerli eller Hemmerlin, der kaldte sig Malleolus, anerkender berettigelsen af processerne og ekskommunikationen. Hans bog »Tractatus duo exorcismorum seu adiurationum«, to traktater om ud-drivelser og besværgelser, har årstallet 1588 i det eksemplar, jeg har set, men er oprindeligt fra 1497. Bodenheimer, hvis bog (1928) har inspireret mig til denne lille artikel, afskriver for en stor del blot Schenkling-Prévôt, men giver også en slags fri gendigtning af Malleolus' synspunkter, endog med en kuriøs tanketorsk. For Malleolus er der ingen tvivl om berettigelsen af rettergangen og domsafsigelsen; han har endog (p. 412) den kirkelige besværgelsesformular, sålydende: »Jeg bandlyser (exorcizo) Jer, I skadeforvoldende orme, eller mus, ved den almægtige Gud, Jesus Christus hans søn og den hellige Ånd, at I straks fjerner Jer fra disse vande, marker, vingårde etc. og ikke længere bor i dem, men forføjer Jer bort til steder, hvor I ikke kan genere nogen. På den almægtige Guds, de himmelske hærska-rers og den hellige Kirkes vegne forbander (maledico) jeg Jer: hvorhen I går skal I være forbandet, nedbrydende Jer selv fra dag til dag og aftagende i antal, så at intet af Jer skal findes, undtagen hvad der er til menneskets nytte og frelse«. Det er jo ord og toner, vi har hørt før. Men også bønder eller andre (lægfolk) kan udsige besværgelser med følgende ord: »Jeg besværger (adiuro) Jer orme ved den almægtige Gud, at dette sted eller hus er Jer lige så vederstyggeligt (unmähr), som en mand, der taler usandt og véd det rette, er for Gud«. (Skønt denne sætning er givet både på tysk og latin, fik Bodenheimer den til at lyde: »så sandt som Gud er Herren, der undgår falske domme og fælder rigtige«, hvilket jo er meningsløst). – Det er forøvrigt interessant i Thieles »Danmarks Folkesagn« III: 67 (1843–60) at finde følgende formular at læse over kornet på loftet: »Herudi forbyder jeg rotter og mus at røre den allermindste vippe eller kerne. Det skal være dem så forbudet, som Himlen er den mand (forbuden), der går til Thinge og Trætte og vinder med urette«. Det er jo næsten ordret Malleolus' formel.

I den kirkelige besværgelse er her nu indført ordet eksorcisme, der jo egentlig betyder uddri-

velsen af djæveln, men her nærmest er synonymt med ekskommunikation eller malediktion.

Modstandere

Endnu i 1668 gav den franske jurist Gaspar Bailly anvisning på at føre dyreprocesser i en bog, jeg desværre ikke har kunnet finde; men da havde der allerede længe rejst sig røster derimod. Både Bodenheimer og v. Amira nævner en fem-seks modstandere, fra 1589 til ind i 1600-årene. Af disse har jeg kun set Leonardo Vairo's bog fra 1589: »De fascino«, om trolddom, hvor han p. 159 først fortæller om den benyttede fremgangsmåde, som vi jo nu kender, med anklage og forsvar og dommer, og derefter fortsætter: »Dette er på følgende måde fuldt af overtro (superstitio): dels kan der ikke føres sag mod dyr, der er uden fornuft og, da de er skabt af jordens råddenskab (ex terre putredine), ikke kan have skyld, dels er det blasfemi at angribe dem for synd, medens Kirkens ekskommunikation spottes, idet det at ville underkaste dyr ekskommunikation er ligesom at ville døbe en hund eller en sten«. En anden, jesuitten Theophile Raynaud, skriver 1665 om disse domme, at de ville være overtro, hvis de havde virkning, og dårskab, hvis de ingen havde (ifølge Le Brun, 1733: 244).

I Danmark

Ikke desto mindre levede dyreprocesserne videre, omend i aftagende omfang, og også karakteren skiftede lidt; efterhånden blev blot besværgelser og stænken af vievand tilladt. Danmark nyder den betænkelige ære at blive betragtet som det europæiske land, hvor i hvert fald den verdslige proces holdt længst ud; Bodenheimer skriver, at den sidste verdslige dyreproces fandt sted i Danmark c. 1830. Det er nu næppe rigtigt, i hvert fald har jeg ikke kunnet finde noget herom, men baggrunden kunne tænkes at være følgende.

I 1811 skrev rådmand og birkedommer Trojel om Lyøboernes plage af rotter og mus, at de efter skaderne i 1805 og 1806 i Odenses aviser udbad sig råd derimod, hvorefter »en bedrager meldte sig og snød dem for nogle penge, under løfte at ville ved søgsmål og dom ganske fordrive alle rotterne. Der blev og foranstaltet 3 stævninger

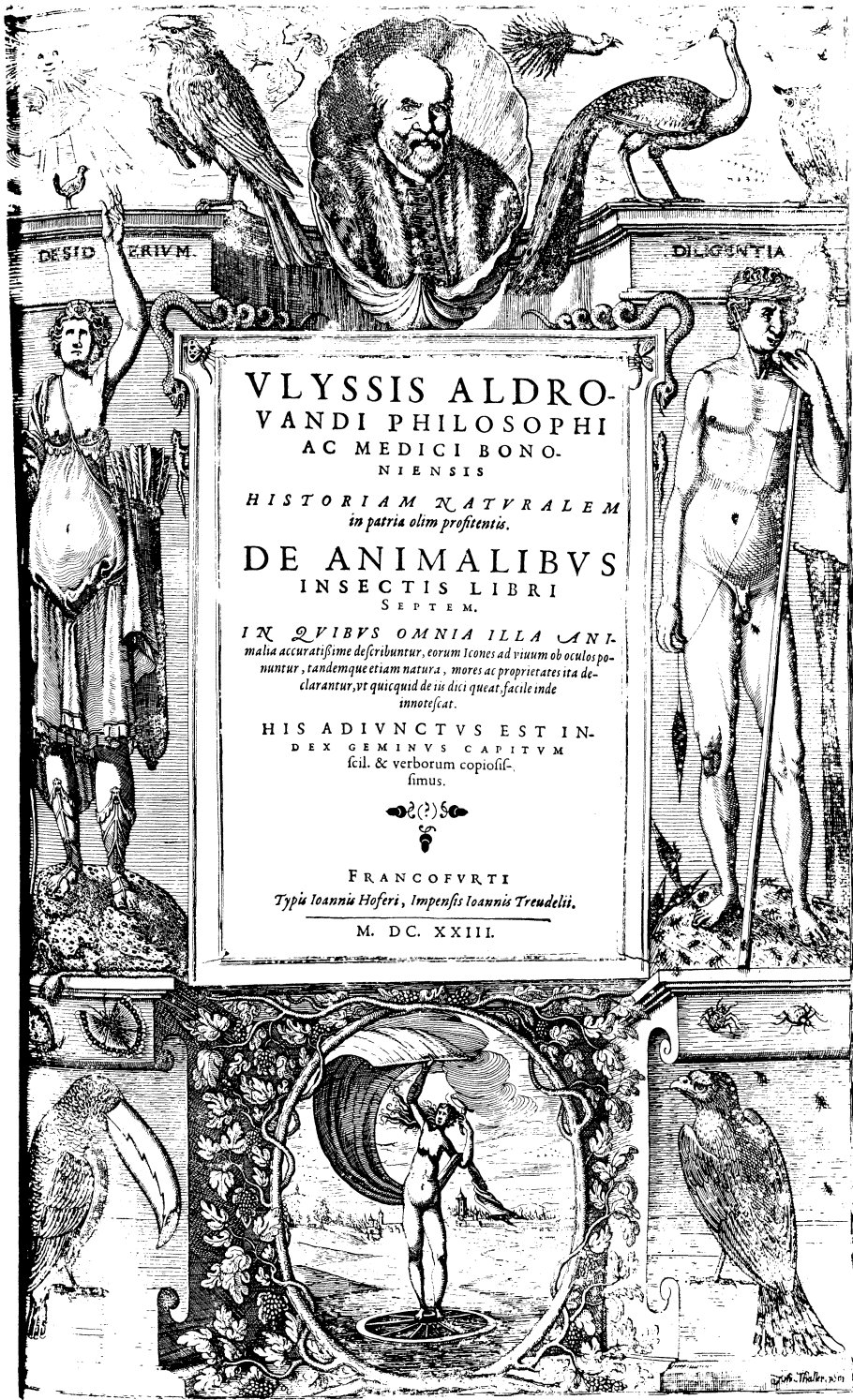
udstyrede mod rotterne til doms lidelse ved Holsteenhusets birketing, som en efter anden skulle forkyndes for hver mands bopæl og på hver plet jord på øen, og den første af disse stævninger skal og virkeligen være bleven forkyndt. Imidlertid brød fornuftens lysstråle igennem og adspredte overtroens mørke, og øens beboere angav bedrageriet for øvrigheden«. På et senere sted (p. 23) skriver han: »det er mig og pålideligen fortalt, at en avlskarl ved en præstegård her i Fyn har i forrige års sommer (1806) virkeligen forsøgt på at fordrive kålorme ved at stævne dem«. Denne artikel såvelsom Stephan Jørgensens fra 1833 kendte v. Amira og har, ved en misforståelse, skrevet (p. 569): »som bestanddel ved besværgelse af utøj var stævning kendt endnu senere i Danmark«. Men hvor Bodenheimer har fået årstallet 1830 fra har jeg ikke kunnet opspore.

Til gengæld kan vi hævde os smukt ved den ironi, hvormed slotspræsten i København B. P. Kofod i sin fortryllende bog »Om Høeskrækker« fra 1802 fortæller om midlerne til at forjage de plagsomme vandregræshopper. »Således satte en inkvistitor i Troyes i 1516 høeskrækkerne en termin af 6 dage, inden hvilken de skulle forlade landet; og inden den tid havde de naturligvis opædt alt, hvad de ville have« (p. 117). Eller: »den lærde pave Benedikt den 14de røbede der ved sin store uvidenhed i naturkundskaber, da han troede at have forbandet dem til havbreden, hvorhen de drog efter at have ødelagt markerne« (p. 91-92). Eller p. 86: »- fordreves høeskrækkerne ved at bestænkes med Ignatii vand, hvilket vel ville have været lige så kraftigt uden hans navn«.

Baggrunden

Det er jo imidlertid let nok at latterliggøre hele dette forløb som tåbelig overtro, men man må ikke glemme, at det var alvor for disse mennesker. Det var blodig alvor, når deres afgrøder blev ødelagt; det kunne betyde hungersnød og død; og de havde ingen på videnskaben byggede midler til at udrydde skadevolderne. Og dertil kommer, at hele det kirkeretlige var en naturlig og selvfølgelig del af deres hverdag; på Kirkens fremgangsmåde tvivlede menigmand ikke. Kirken havde nu forskellige midler til sin rådighed, når nogen eller noget gik den imod. Den blideste

Fig. 4. Forsiden af udgaven fra 1623 af Aldrovandus' bog om insekter fra 1602. Aldrovandus' portræt er gengivet øverst på siden.

DESID ERIVM

DILIGENTIA

VLYSSIS ALDROVANDI PHILOSOPHI AC MEDICI BONONIENSIS

HISTORIAM NATURALEM in patria olim profectus.

DE ANIMALIBVS INSECTIS LIBRI SEPTEM.

IN QVIBVS OMNIA ILLA ANIMALIA accuratissime describuntur, eorum Icones ad vitium ob oculos ponuntur, tandemque etiam natura, mores ac proprietates ita declarantur, vt quicquid de eis dici queat, facile inde innotescat.

HIS ADIVNCTVS EST INDEX GEMINVS CAPITVM scilicet & verborum copiosissimus.

FRANCOFVRTI Typo Ioannia Hoferi, Impensis Ioannis Treudeliij. M. DC. XXIII.

Joh. Thaler. sculp.

var malediktion eller forbandelse, men dertil kunne komme ekskommunikation, bandlysning, som undertiden sættes lig med anáthema (anáthema er excommunicatio cum solennitate, altså med højtideligt ceremoniel, siger Chasseneus, der også kalder anáthema det biskoppelige sværd, *mucro episcopalis*, p. 7b); den ekskommunikerede var udstødt af Kirkens samfund, kunde ikke hverken som levende eller død deltage i de kirkelige handlinger. Der var to grader af bandlysninger, den mindre og den store, med forskellige virkninger og forskelligt ritual. Anáthema betyder egentlig viet til fordærv og har altså kultisk bitone, med særligt ritual. Dertil kommer så eksorcismen, uddrivelsen af djæveln, og besværgelser – men i de nævnte domme skelnes der ikke skarpt imellem graderne. Og så kommer endelig spørgsmålet om processerne.

Man må nemlig skelne mellem de forskellige retshandlinger, som v. Amira har gjort rede for det i sin artikel fra 1891. Den oprindelige, der har sit udgangspunkt i 2. Mosebog, som tidligere nævnt, er en strafferetlig handling: dyret har ansvar og måske en sjæl, men ikke en udødelig, og straffes nu for sine handlinger, forudsat at ejeren er uskyldig deri. Senere blev det motiveret med, at ejeren skulle passe bedre på! Denne strafferetlige proces, der i middelalderen ofte var delt i procedure, dom og straf, fandt kun sted over for husdyr.

Det andet handlingsforløb, som er det vi har beskæftiget os med her, fandt derimod aldrig sted over for husdyr, men over for »utøj« af hvad slags nævnes kan; mus, rotter, muldvarpe, slanger, tudser, græshopper, biller, larver af oldenborrer eller sommerfugle, snegle, igler; rent entomologisk gjaldt det meget ofte vandregræshopper. »Utøjet« kunne bekæmpes med vievand, eller ved forbandelse og ekskommunikation direkte på stedet (fluerne i Foigny, spurvene i Dresden), senere ved stævning og derpå følgende forvisning (hvis de ikke fulgte stævningen) eller ved regulær proces med anklager, forsvarer og dommer; disse processer kunne være verdslige eller kirkelige, i det sidste tilfælde hørte man også en biskoppelig repræsentant og dommen var dels forvisning, dels bandlysning med forskellige tilføjelser. Hvis processen var verdslig blev synderne forvist, eventuelt til et særligt sted, som rotterne i Als, der blev drevet i havet, i andre tilfælde til en særlig ø (mus i Spanien). Selvfølgelig ville man dermed komme »utøjet« til livs, men man ville også forebygge yderligere skadevirkning (som Chasseneus skriver: således

at fremtidige onder undgås). Rent tidsmæssigt kendes både malediktion og ekskommunikation fra 1120, omend først udførligt beskrevet fra 1338; og først i det følgende århundrede tager processerne fart, overvejende på katolsk grund og især i Frankrig, men også på den iberiske halvø og i det franske Schweiz, desuden spredt i Italien, Tyskland, England og Danmark – såvidt kilderne oplyser det. I 1500- og 1600-årene tager de gradvis af; den sidste *fuldstændige* proces fandt ifølge v. Amira sted i 1733 i Bouranton, men jeg har ikke kunnet finde kilden.

Vi føler os ovenpå, når vi hører om disse mærkelige, fornuftstridige handlinger; men vi må betragte dem ud fra tidsånden, som byggede på de gamle autores mere end på iagttagelser og resultater, og over hvilken Kirken havde en umådelig magt og indflydelse. Hvor indgroet denne tankegang var forstås man, når man hos den første virkelige naturhistoriske forfatter Ulysses Aldrovandus kan læse følgende om vandregræshopperne (i originaludgaven 1602 p. 427, i 1623-udgaven p. 169):

»Men ofte nytter ingen menneskelig opfindsomhed, så at vi tvinges til at gå i kast med offentlige taler, eksorcisme og ekskommunikationer, som de kalder det. Da græshopperne engang hærgede Italien blev der indført en bemærkning i de kirkelige censurbøger mod disse skændige dyrs syndige ødelæggelse efter at de havde fået advokater og beskyttere, for at retsreglerne skulle opretholdes. Om eksorcisme kan læseren søge i kirkens private bøger [*privatos Ecclesiae libros adeat lector*; henvende man sig til teologerne, oversætter Bodenheimer].« I det følgende giver Aldrovandus eksempler på hellige mænds mirakler i denne forbindelse, [*aliquot Sanctorum miracula*]. Men hvor meget han selv har troet på det røber han ikke.

Min søn Nikolaj Tuxen skylder jeg tak for hjælp med latinen, idet dog eventuelle fejl er min egen indsats.

Litteratur

- Aldrovandus, Ulysses, 1602 (1623): *De animalibus insectis libri septem*. Bononiae (Francofurti)
- Amira, Karl v., 1891: Thierstrafen und Thierprocesse. – Mitt. Inst. f. österreich. Geschichtsforsch. 12: 545–601.
- Berriat-Saint-Prix, 1829: *Rapports et recherches sur les procès et jugemens relatifs aux animaux*. – *Mém. et Diss. sur les antiquités nationales et étrangères*. Publ. par Soc. Roy. des Antiquaires de France. 8: 403–450.

- Bodenheimer, F. S., 1928: Materialien zur Geschichte der Entomologie bis Linné. I. Berlin. (p. 233–240).
- Chasseneus, Barth., 1531: Responsa seu consilia causarum patronis. Lugduni.
- Hottinger, Joh. Henr., 1557: Historiae ecclesiasticae novi testamenti seculum XV. 4: 314–321.
- Jørgensen, Steph., 1834: Nogle Frugter af mit Otium som Olding og forhenværende Embedsmand. I. Kbh.: 216–223.
- Kofod, B. P., 1802: Om Høeskrækker i Almindelighed betragtede; især deres Ødelæggelser. Kbh.
- Le Brun, Pierre, 1733: Histoire critique des pratiques superstitieuses qui ont séduit les Peuples et embarrassé les Savans. Amsterdam. Chapitre 4: 242–250.
- Malleolus [Hemmerlin, Felix], 1588: Tomus secundum Malleorum quorundam maleficarum tam veterum. Fælicis Malleoli Tractatus duo exorcismorum seu adurationum. Francof.: 378–421.
- Schenkling-Prévôt, 1897: Insekten-Prozesse. – III. Wochenschr. f. Ent. Berlin 2: 407–413.
- Testrup, Kristen Sørensen, 1866–69: Rinds Herreds Krønike. Meddelt af O. Nielsen. – Saml. t. jydsk Hist. og Topogr. I: 337–374, II: 1–78. Kbh.
- Thiele, J. M., 1843–60: Danm. Folkesagn II–III. Kbh.
- Trojel, 1811: Beretning om Lyøboernes Plage af Rotter og Muus, med et Forslag hvorledes samme formeentligen kan afhjelpes. – Kgl. da. Landhuusholdningsselsk. Skr. Ny Saml. II: 1–24.
- Vairo, Leonardo, 1589: De fascino libri tres. Venetiis.

Geistliche Beschwörung der Flöhe.

Gejstlig besværgelse af lopper

I 1823 udgav en fjende af Goethe ved navn Köchy en »Juristische Abhandlung über die Flöhe, von Johann Wolfgang von Goethe«, som Goethe skulle have skrevet under sin ungdoms jura-studier. I virkeligheden er det en latinsk studenterspøg fra 1635, trykt igen i 1682 som skrevet af O. Ph. Zaunschliffer. Den ender med Chasseneus' besværgelsesformular, hvortil ovenstående illustration fra udgaven 1866 (i Die bibliophilen Taschenbücher, Dortmund 1980) er tegnet.